



Tarih Eğitiminin Tarihinden Bir Kesit: 20. Yüzyılın Başlarında (1898-1904)

Osmanlı Devlet Okullarında Tarih Dersinin Yeri

A Section From the History of History Education: the Place of History Course in  
the Ottoman State Schools in Beginnig of the 20th Century (1898-1904)

Ahmet VURGUN

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, E-posta: [ahmetvurgun43@gmail.com](mailto:ahmetvurgun43@gmail.com)

[orcid.org/ 0000-0002-9148-7285](https://orcid.org/0000-0002-9148-7285)

#### Article Info

Article Type	Research & Theoretical
Received	12.04.2020
Accepted	14.09.2020
DOI	10.17497/tuhed.718819
Corresponding Author	Ahmet VURGUN
Cite	Vurgun, A. (2020). Tarih eğitiminin tarihinden bir kesit: 20. Yüzyılın başlarında (1898-1904) Osmanlı devlet okullarında tarih dersinin yeri. <i>Turkish History Education Journal</i> , 9(2), s. 604-627. DOI: 10.17497/tuhed.718819

**Öz:** 19. yüzyılın ikinci yarısında tarih derslerinin okul müfredatlarına girmeye başlamasıyla birlikte tarih eğitiminin tarihi gelişim süreci başlamıştır. Böylece tarih, tüm topluma hitap eden bir alan haline gelmiştir. Akabinde ders kitaplarının da hazırlanmasıyla birlikte tarih öğretimi sistemli bir hale getirilmeye çalışılmıştır. Dönemin şartları ve yapısı, tüm eğitim sistemi gibi tarih eğitimini de etkilemiş, dersin içeriği ve ders kitapları buna göre oluşturulmuştur. Tarih eğitiminin tarihi konusunda araştırma yapılırken dönemin ders kitaplarının yanı sıra, hatıralar, mecmua ve gazeteler, arşiv vesikaları temel kaynakları oluşturmaktadır. Bunların yanı sıra eğitim tarihinin kaynakları olan Maarif Salnameleri, tarih eğitiminin tarihi çalışmaları için de önemli bir kaynak niteliğinde olup okul müfredatları içerisinde yer alan tarih dersi hakkında ayrıntılı bilgiler içermektedir. Bu çalışmada, II. Abdülhamid döneminde Maarif Nezareti tarafından hazırlanan Maarif Salnamelerinden hareketle, 20. yüzyılın başlarında (1898-1904) Osmanlı devlet okulları ve müfredatındaki tarih dersinin yerini ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu bağlamda salnamelerdeki veriler esas alınarak tarih dersinin, ilköğretimden yükseköğretime kadar hangi okullarda ve ders programlarında yer aldığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca derslerin içerikleri hakkında da bilgi verilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Tarih, Tarih Eğitimi, Okul, II. Abdülhamid, Maarif Salnamesi

**Abstract:** With the introduction of history classes into the school curriculum in the second half of the 19th century, the historical development process of history education began. Thus, history has become an area that appeals to the whole society. Subsequently, with the preparation of textbooks, history teaching was tried to be systematized. The conditions and structure of the period influenced the history education as well as the entire education system, the content of the course and the textbooks were created accordingly. While researching the history of history education, besides the textbooks of the period, memories, magazines, and newspapers, archive documents are the main sources. In addition to these, the Maarif Salnameleri, which are the sources of educational history, is also an important source for the historical studies of history education and contains detailed information about the history course in the school curriculum. This study, it is aimed to reveal the place of a history lesson in Ottoman public schools and curriculum at the beginning of the 20th century (1898-1904), starting from the Maarif Salnameleri prepared by Maarif Nezareti during the reign of Abdulhamid II. In this context, based on the data in the salname, it has been tried to be determined in which schools and curriculum the history course is from primary to higher education. In addition, information was given about the content of the lessons.

**Keywords:** History, History Education, School, Abdülhamid II, Maarif Salnamesi

## Extended Summary

### Purpose

This study, it is aimed to reveal the place of a history lesson in Ottoman public schools and curriculum at the beginning of the 20th century (1898-1904), starting from the Maarif Salnameleri. In this context, based on the data in the salname, it has been tried to be determined in which schools and curriculum the history course is from primary to higher education. Thus, it will be re-evaluated about the status of history teaching in the period of Abdülhamid II and contributed to the professional development of history teachers in the context of the history of history education.

## **Method**

This study, it is aimed to reveal the status of a history lesson in schools and curriculum through Maarif Salnameleri (1898-1904). In this regard, the study is a descriptive study. Qualitative research is the most appropriate research method to achieve this goal. The data of this study was obtained through document analysis, one of the methods frequently used by historical research. In the process of collecting the study data, a literature review was conducted on the subject first. The basic information that constitutes the subject of the research was obtained from the Maarif Salnameleri, which are the education yearbooks of the period. These works written in Ottoman Turkish were read and transcribed into today's Turkish.

## **Results and Discussion**

In Mekteb-i Mülkiye-i Şahane, which is one of the higher education institutions of the period, it is seen that the history course spanned all three years and the course was limited to the Ottoman history. Ottoman history and Islamic history were studied in Mekteb-i Sultani, one of the other schools. In Darümuallimin, it is seen that the history course continues in all years and all history courses are taught. Considering the feature of Darümuallimin as an institution, it is noteworthy that there is a general history lesson besides Islamic history and Ottoman history. It was observed that the history lesson was taught in some schools according to the quality of the school. For example, it is stated in the programs as "History of the Arts" in the Arts School and "Trade History" in the Trade School. Again, talking about how to teach history lessons in some schools is quite meaningful in terms of the special teaching method. Except for the first year, the history lesson was included in the program in the rüşdiye and idadi schools, and information was given about the history of Ottoman and Islamic history and the history of the early, middle and late history. Again, it is seen that the history lesson is taught every year in Darümuallimat, which trains teachers for girls' schools. Accordingly, history lessons took place in the curriculum of the school as one hour per week in the first, second, and third years. In this period, teacher schools named Darümuallimin-i Sıbyan, with a two-year education period were opened in some provinces to raise teachers in towns and villages. It is seen that the history lesson is also included in these schools' programs. In addition, there is also a history lesson in the Tribal school curriculum, which was opened in line with the policies of the period. There is no history course in the first two years of the school curriculum, which has a 5-year education period. The history lesson was also included in the girls' rüşdiye curriculum. There was no history lesson in the first four years of the girls' industrial schools with a 7-year education period, In the fifth and sixth years, it is specified as 2 lessons per week, and the seventh year as 1 lesson per week. In the ibtidai schools, which were the primary schools of the period, the history lesson was only in the last year. Ottoman history was taught as a history lesson in the ibtidai curriculum. In Darüşşafaka, history and Ottoman history were studied mainly for 5 years. History course was included in the program in two branches of Darüfünun, the peak of higher education institutions of the period.

## Conclusion

It is possible to determine the place of a history lesson in-school programs in the context of the history of history education in Maarif Salnameleri (1316-1321 / M.1898-1904), which constitutes the main sources for educational research of the period. As stated in the findings section, it has been observed that history lessons are included in the programs at all school levels from primary to higher education. The history lesson in the programs was composed of Ottoman and Islamic History, while the general history was included in a small number of school programs. In this study, it was pointed out not only in terms of the quantity of the history course in schools but also the content and details of the textbooks of the period, given the course contents given for some schools. In addition, it was tried to draw attention to the content of the course of Islamic history and the history course in vocational education and higher education institutions apart from primary and secondary education. In this regard, the study gives an idea about the understanding of history and education affecting a generation based on the education-history relationship.

## Giriş

Türkiye’de tarih eğitiminin tarihi gündeme geldiğinde, öncelikle Osmanlı Devleti’nden Cumhuriyet’e tarih dersinin gelişim sürecine bakmak gerekir. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde meydana gelen iç ve dış gelişmeler, dönemin tarih anlayışını doğrudan etkilemiştir. Tarihe yönelik romantik ve pragmatik yaklaşımlar, dönemin aydınları ve tarihçileri üzerinde de etkisini göstermiş, halkın genelinin daha çok informal yollarla öğrendiği tarih, artık okulların programlarında ayrı bir ders olarak ele alınarak, tarih kitapları daha geniş kitlelere ulaşmaya başlamıştır. Gelişen bu sürecin dönüm noktasını 1869’da hazırlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi oluşturmuştur (Vurgun, 2016: 43, 44; Ersanlı, 2003: 59; Demircioğlu, 2012: 120). 1869’da yayınlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle, eğitim-öğretim faaliyetlerinin bütün yönleri bir sistem dahilinde hukuki bir zemine oturtulmaya çalışılmıştır. Nizamnameye göre okullar, ilköğretimden yükseköğretime kadar “Sıbyan, Rüşdiye, İdadi, Sultani, Darulmuallimin, Darülmualimat ve Darülfünun”u kapsayacak şekilde tasnif edilmiştir. Bu arada kız sıbyan mektepleri ve kız rüşdiyeleri de bu tasnifin içerisinde yer almıştır (Vurgun, 2018: 26; BOA., Y. EE., 112/6, 24 C 1286/1 Ekim 1869). Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin tarih eğitimine etkisine bakılacak olursa, Türkiye’de tarih eğitiminin kurumsallaşması ve ders boyutunda okullarda yer almaya başlamasının bu nizamname ile olduğunu belirtmek gerekir (Şimşek, 2013: 225).

Tablo 1

Okul Türlerine Göre Okutulan Tarih Dersleri (BOA., Y. EE., 112/6, 24 C 1286/1 Ekim 1869)

Okul Türü	Tarih Dersi
Sıbyan Mektebi	Muhtasar Tarih-i Osmani
Rüşdiye	Tarih-i Umumi ve Tarih-i Osmani

Kız Rüşdiyesi	Muhtasar Tarih ve Coğrafya
İdadi	Tarih-i Umumi
Sultani (Edebiyat Şubesi)	Tarih
Darümuallimin (Rüşdiye Şubesi)	Tarih-i Umumi
Darümuallimin (Sıbyan Şubesi)	Tarih-i Osmani ve Coğrafya
Darümuallimat (Rüşdiye Şubesi)	Tarih ve Coğrafya
Darülfünun (Hikmet ve Edebiyat Şubesi)	İlm-i Tarih ve Tarih-i Umumi
Darülfünun (Ulum-ı Tabiiye ve Riyaziye Şubesi)	Tarih-i Ulum-ı Tabiiye

Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde “Muhtasar Tarih-i Osmani” dersinin programda yer almasıyla birlikte tarih öğretimi temelden yani ilköğretimden itibaren okullarda yer almaya başlayarak, tarih dersinin eğitimin tüm kademelerindeki öğrencilere öğretilmesi öngörülmüştür. Bu bağlamda 19. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen gelişmeler halkın geneline tarih öğretiminin yaygınlaştırılması bakımından da bir dönüm noktasını oluşturmuştur (Demircioğlu, 2012: 120). Nizamnameden hareketle tarih programlarının esasını dönemin hâkim politikası olan Osmanlılık akımı doğrultusunda hazırlanan Osmanlı Tarihi teşkil etmiştir (Safran, 2006: 176). Hanedan merkezli tarihin esas olduğu bu dönemde tarihin, ortak bir “Osmanlı kimliği” meydana getirme amacıyla araçsallaştırıldığı görülür. Nitekim bu dönemin sonlarına doğru meydana gelen gelişmeler, yazılan eserler ve dönemin aydınlarının çalışmaları, yeni bir tarih anlayışı ve eğitiminin nüvesini oluşturacaktır (Vurgun, 2016: 44).

Nizamnamenin yayınlanmasından sonra okullardaki okutulacak ders kitapları için yarışma düzenlenmiş ve bunun içinde tarih dersi de yer almıştır. Ayrıca yarışma için hazırlanacak kitaplar için bir şartname hazırlanmış ve tarih dersi kapsamında hazırlanacak kitabın içeriği hakkında bilgi verilmiştir: “Osmanlı Devleti’nin zuhuruna ve o zaman Anadolu’da bulunan devlet ve milletlere ait bir mukaddime. Osmanlı Devleti’nin teşkilinden o zamana kadar geçen mühim vakalar. Bircümle selatin-i Osmaniye’nin tarihi veladet ve cülus ve vefatlarını mübeyyin bir cetvel. İşbu tarihte münderiç vukuat-ı mühimmenin vukularını mübeyyin bir cetvel. Osmanlı Devleti’ni gösteren bir harita” (Baymur, 1941: 13).

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi sonrası eğitim sistemi ve tarih eğitiminin durumu söz konusu olduğunda karşımıza Selim Sabit Efendi çıkmaktadır. Türkiye’nin ilk çağdaş eğitim bilimcisi olarak kabul edilen ve Türkiye’de modern eğitimin gelişmesine öncülük eden Selim Sabit Efendi’nin, Maarif Nezaretine sunduğu rapor, 1870’te Rehnüma-yı Muallimin (Öğretmenlere Kılavuz) olarak yayınlanmıştır. Yeni öğretim yöntemlerini uygulayacak öğretmenlere kılavuz niteliğinde olan bu eserde tarih dersinin öğretim yönteminden de bahsedilmiştir (Öztürk, 2009: 429; Ata, 2009: 379). Rehnüma-yı Muallimin, döneminin tarih öğretimi hakkında en somut bilgileri sunması bakımından oldukça önemli bir eser olarak yerini almıştır (Safran, 2009: 9). Bu arada, Maarif Nezaretinin ders kitapları için düzenlediği yarışmayı Selim Sabit Efendi’nin hazırladığı “Muhtasar Tarih-i Osmani” adlı kitabın kazandığı anlaşılmaktadır. İlk olarak 1875 yılında basılan ve 38 sayfadan oluşan kitabın 1883 yılında 4. baskısı yapılmıştır. Kitapta Osman Gazi’den II. Abdülhamid’e kadar Osmanlı padişahlarının dönemleri ana hatlarıyla anlatılmıştır (Ata, 2009: 384).

II. Abdülhamid dönemi tarih eğitiminde, önceki dönemin etkisi devam etmekle birlikte, bazı değişiklikler yaşanmıştır. II. Abdülhamid dönemine kadar yaşanan iç ve dış sorunların

toplumda meydana getirdiği sosyal, iktisadi, kültürel, ideolojik etkiler ve tartışmalar, II. Abdülhamid döneminde devletin sürekliliği ve devamının yani bekasının öncelikle toplumsal bir bütünleşme ile sağlanacağı ve buna dayalı bir siyasetin izlenmesi gerektiği gerçeğini ortaya koymuştur (Nurdoğan, 2011: 41). Burada da tarih dersi önemli bir araç halini almıştır. Keza bu dönemde tarih eğitimi, İslam ve Osmanlı tarihi ağırlıklı olarak gerçekleştirilmiştir (Türk, 2013: 167). Bu dönemde okulların müfredatları için çeşitli çalışmalar yapılmış ve eğitim-öğretim faaliyetlerinde, Maarif Nezareti tarafından belirlenen ders kitapları kullanılmıştır. Devletin okullardaki ders içeriklerini kontrol etme endişesi, ders kitabı basımı işini hızlandırıcı bir faktör olmuştur (Nurdoğan, 2014: 89). Özellikle 1880’den sonra hazırlanan tarih ders kitaplarında hem okulların seviyelerine göre hem de konu itibarıyla giderek artan bir ihtisaslaşma yaşanmıştır (Somel, 2010: 245).

II. Abdülhamid dönemindeki tarih anlayışının, tarih eğitimine doğrudan yansımalarının olduğu görülmektedir. Burada da dönemde idareyi şahsen ele alan Sultan Hamid’in etkisini gözden kaçırmamak gerekir. Keza II. Abdülhamid, devletin kurucu ve temel unsuru olan Türkler ve Türklük bilincinin canlandırılması ile ilgili pek çok faaliyette bulunmuş ve yapılan bu faaliyetler eğitimde tarih dersleri ve ders kitapları ile yansıtılmaya çalışılmıştır. Örneğin, bir Türk Devleti olarak Osmanlı Devleti’nin nasıl kurulduğu konusunda araştırma yapılmasını ve kendine rapor haline sunulmasını istemiştir. Kendisine sunulan raporda, Osmanlıların Oğuzlara mensup olmaları, Anadolu’ya nasıl geldikleri gibi konularda bilgiler verilmiştir (Engin ve Vurgun, 2014: 188.) Bu raporun ders kitaplarına doğrudan yansımış olduğu görülmektedir. Özellikle ibtidai ve rüşdiyelerdeki tarih ders kitaplarında Osmanlı Devleti’ni kuranların atalarının Orta Asya’daki Türk boylarından olduğu ve Oğuz Han vurgusu işlenmiştir: “Osmanlıların ecdadı Türklerdir. Türkler şecaat cihetiyle diğer kavimler arasında şöhret almışlardır. Türklerin şan ve şöhret almaya başladıkları zaman Oğuz Han zamanıdır” (Ahmed Rasim, 1306: 8). Dönemin ilköğretim tarih ders kitaplarını hazırlayan Ali Nazima, Reşad ve Ali Cevad’ın eserlerinde devlet ve padişah merkezli bir anlatım gerçekleştirilmiş ve kitaplar, kronolojik olarak Osmanlı soyunun kökeninden itibaren başlatılmıştır. Bu kitaplarda, Türklerin ve Orta Asya’daki Kayı boyunun, Horasan’dan önce Arapların yaşadığı bölgelere, oradan da Anadolu veya “Diyâr-ı Rûm”a geldikleri yazılmıştır. Dönemin ders kitaplarındaki Türklük vurgusunun en güçlü olduğu eser ise rüşdiyeler için hazırlanan Selanikli Tevfik’in “Osmanlı Tarihi”dir. Bu kitapta, Türklerin büyüklüğünün ve özelliklerinin altı şöyle çizilmiştir: “Sevgili büyük pâdişâhımızın cedd-i âlâları ve pâdişâhın bizim gibi kulu olanların büyük babaları “Türk” nâmı verilen bir şanlı kavme mensûbdurlar. Bu Türk kavmi Asya kıtasının orta cihetlerinde (Altay) Altun dağları civarında zuhûr etmişler. Türk kavmi diğer kavimler arasında yiğitlik, güzel huyluluk, güzellik ile şöhret almışdır; meşhûr Oğuz Han bu kavmin en meşhûr hükümdâridir. Oğuz Han zamânından i’tibâren Türk kavminin nâmı etrâfa yayılmağa başladı” (Nurdoğan, 2014: 96-99).

Dönemin anlayış ve siyasetinin eğitime ve doğal olarak tarih eğitimine olan diğer bir yansımaları İslam tarihi dersleri ve ders kitapları olmuştur. Bu dönemde müfredatta İslam tarihi derslerinin önemini, Abdurrahman Şeref Bey’in yazmış olduğu ders kitabı üzerinden görebilmek mümkündür. Dönemin gözde eğitim kurumlarından Mekteb-i Mülkiye ve Mekteb-i Sultani’de idarecilik ve hocalık yapan Abdurrahman Şeref Bey, Mekteb-i Sultani’de Türkçe İslam tarihi ve Osmanlı tarihi derslerini de vermiştir. Bu bağlamda Mekteb-i Sultani öğrencileri

için “Fezleke-i Tarih-i Düvel İslamiyye” adlı eseri yazmıştır. Yazma gerekçesi olarak da okuldaki genel tarih dersinin Fransızca okutulduğunu, Fransız tarihçilerinin İslam tarihi ile o kadar ünsiyet kuramadıklarını, ayrıca İslam tarihi derslerinin Türkçe okutulmasının padişah iradesiyle kendisine verildiğini belirtmiştir (Safran, 2006: 146; Demiryürek, 2017: 29-33; Alaca, 2017:1). İslam ve Osmanlı tarihlerinin okutulması diğer tarih derslerinin okullarda okutulmadığı anlamına gelmemelidir. Keza diğer okullarda çeşitli tarih dersleri okutulmuş olup araştırmamızın bulgular kısmında değinilecektir.<sup>1</sup>

19. yüzyıldan 20. yüzyıla, okul ders kitapları, dönemin tarihçi, eğitimci ya da ders kitabı yazarları, dönemin mecmua ve gazeteleri, çocuk dergileri, hatıralar, arşiv vesikaları ve müfredat programlarının, tarih eğitiminin tarihi çalışmalarının kaynaklarını oluşturduğu görülmektedir (Ata, 2017). Bahsedilen kaynaklar, aynı zamanda yakın dönem tarih ve özellikle eğitim tarihi araştırmalarında da kullanılmaktadır. Bu nedenle dönemin eğitim tarihi araştırmalarının temel kaynaklarından biri olan Maarif Salnameleri de tarih eğitiminin tarihi çalışmaları için önemli bir kaynak niteliğindedir.

Bir sene içerisinde meydana gelen gelişmeleri göstermek için hazırlanan ve yıllık anlamına gelen eserlere “salname” denilmekte olup, merkezi yönetim, çeşitli nezaretler, askeri kurum ve vilayetler ile özel kurum ve kişiler tarafından çıkarılan bilgilendirme amaçlı yayınlar olarak kabul edilmektedir (Pakalın, 1993: 105-106; Aydın, 2009: 51-53). II. Abdülhamid zamanında çıkarılan Maarif Salnameleri, Maarif-i Umumiye Nezareti tarafından 1316-1321 (M. 1898-1904) yılları arasında altı defa neşredilmekle beraber 1320 (M. 1902-1903) yılına ait defter bulunmamıştır. İçerik olarak oldukça zengin olan Maarif Salnameleri; Maarif Nezaretinin tarihçesi, Maarif Nazırları, İstanbul ve vilayetlerdeki ilk, orta ve yükseköğrenimi içeren bütün okulların sayısı, gayrimüslim ve yabancı okullarla ders programları, nizamnameler, vilayet maarif idareleri, müze-i hümayun, matbaa-i amire gibi kuruluşlar, gazeteler, kütüphaneler hakkında ayrıntılı bilgiler içermektedir (Birbudak, 2007: 304; Alkan, 2008: 41). Dönemin eğitim-öğretim faaliyetleriyle ilgili temel kaynaklardan birini teşkil eden Maarif Salnamelerinde, okul müfredatları içerisinde yer alan tarih dersi hakkında da ayrıntılı bilgiler yer almıştır.

Bu çalışmada, dönemin kaynaklarından olan Maarif Salnamelerinden hareketle, 20. yüzyılın başlarında (1898-1904) Osmanlı devlet okullarında ve müfredat programlarında tarih dersinin yerini ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu bağlamda salnamelerdeki veriler esas alınarak tarih dersinin, ilköğretimden yükseköğretime kadar hangi okullarda ve müfredatta yer aldığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Böylece II. Abdülhamid dönemindeki tarih öğretiminin

---

<sup>1</sup> Çalışmanın bulgularını II. Abdülhamid döneminde belirli yıl aralığındaki (1898-1904) tarih dersinin okul programlarındaki yeri oluşturduğu için, dönemin okullarındaki tarih dersinin tarihi gelişim süreci ayrıntılı olarak verilmemiş, dönemin tarih anlayışı ve eğitimi hakkında Osmanlı tarihi ve İslam tarihi üzerinden çerçeve sunulmaya çalışılmıştır. Buradan hareketle, II. Abdülhamid dönemi tarih eğitiminin, dönemin arşiv belgeleri ve literatürde yer alan çalışmalarla yeniden, bütüncül ve ayrıntılı olarak çalışılması gerektiğine dikkat çekmek gerekir. Ata'nın da belirttiği gibi “*Bu dönemde pek çok kaynakta ifadesini bulan II. Abdülhamid döneminde tarihçilik alanında önemli gerilemeler yaşandı türünden genellemelere daha dikkatli yaklaşılmalıdır.*” Ayrıca dönemin tarih eğitimi politikaları açısından da kendi içinde dönüm noktalarına dikkat edilerek alt dönemlere ayırmak, dönemin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır (Ata, 2017:19).

durumu hakkında tekrar değerlendirmelerde bulunulacağı gibi tarih eğitiminin tarihi bağlamında tarih oğretmenlerinin mesleki gelişimlerine de katkıda bulunulmuş olacaktır. Nitekim MEB, tarih oğretmen adaylarından dđnyada ve Tđrkiye'deki tarih eğitiminin gelişim sđrecini bilmesini beklemektedir. Tarih dersinin gelişim sđreciyle ilgili bilgiler, tarih oğretmeninin mesleği kimliğinin inşasında ciddi bir rol oynayabilir. Keza "Bir tarih oğretmeni, ana hatlarıyla dđnya ve Tđrk eğitim tarihini bildiği kadar, tarih eğitiminin tarihini de bilmelidir. Ancak bu şekilde bir oğretmen olarak uygulamalarını geğmiş, şimdi ve gelecek bağlamına yerleştirebilir" (Ata, 2012: 74; Ata, 2017: 2).

## Yöntem

### Araştırmanın Deseni

Bu araştırmada, Maarif Salnameleri (1898-1904) úzerinden tarih dersinin okullardaki ve müfredat programındaki durumunun ortaya konulması amağlanmaktadır. Bu bakımdan ęalıřma, betimsel bir ęalıřmadır. Bu amaca ulaşabilmek için en uygun araştırma yöntemi nitel araştırmadır. Nitel araştırma, "gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda geręekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sđrecin izlendiği araştırma" şeklidir. Başka bir deyişle nitel araştırma, kuram oluşturmayı temel alan bir anlayışla sosyal olguları bağlı buldukları ęevre içerisinde araştırmayı ve anlamayı ön plana alan bir yaklaşımdır (Yıldırım ve şimşek, 2011: 39). Bu bağlamda ęalıřmada nitel araştırma yöntemlerinden tarihsel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Tarihsel araştırma, geğmişte meydana gelmiş eylemleri ve olayları tanımlamak, ağıklamak ve böylelikle anlayabilmek için verilerin sistemli olarak toplanması ve değerlendirilmesidir (Fraenkel, Wallen ve Hyun, 2011: 534). Yani var olan, betimlenerek tespit edilmeye ęalıřılmıřtır. 1898-1904 yılları arasında yayınlanan ve dđnemin eğitim yıllıkları olan Maarif Salnameleri úzerinden yürütölen bu ęalıřma, etik kurul onayı gerektirmemektedir.

### Veri Toplama Arağları

Bu ęalıřmanın verileri, tarihsel araştırmanın sıklıkla kullandığı yöntemlerden doküman incelemesi yoluyla elde edilmiştir. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olaylar hakkında bilgi veren yazılı materyallerin analiz edilmesidir. Nitekim tarihçiler, elde ettikleri belgeleri belirli bir formatta birbirleri ile ilişkilendirerek ilgili kđltür ve medeniyete ilişkin bütüncül bir görüntü elde etmek için uğraşırlar (Yıldırım ve şimşek, 2011: 187). Dokümanlar, nitel araştırmalarda veri toplama kaynağı olarak toplumsal kayıtlar, bireysel yazılar, popöler kđltür dokümanları, görsel dokümanlar ve fiziki materyallerle sanat eserleri olarak nitelendirilir. Her tür doküman, problem sorusuna bağlı olarak anlamın ortaya ıkmasına, belirsizliklerin ortadan kalkmasına ve problem sorusunun keşfedilmesinde araştırmacıya yardımcı olur ve fırsatlar sunar (Merriam, 2013: 155).

Ęalıřma verilerinin toplanması sđrecinde ilk olarak konu ile ilgili literatür taraması yapılmıştır. Araştırmanın konusunu oluşturan temel bilgiler, dđnemin eğitim yıllıkları olan



Maarif Salnamelerinden elde edilmiştir. Osmanlı Türkçesiyle yazılı olan bu eserler okunarak günümüz Türkçesine transkripte edilmiştir.

### **Verilerin Analizi**

Doküman incelemesi ile elde edilen betimsel analize tabi tutulmuştur. Betimsel analizde önce, elde edilen veriler mantıklı ve anlaşılır bir biçimde betimlenir. Daha sonra, yapılan bu betimlemeler yorumlanır; varsa neden sonuç ilişkileri incelenir ve bir takım sonuçlara ulaşılır. Ortaya çıkan temaların ilişkilendirilmesi, anlamlandırılması ve ileriye yönelik tahminlerde bulunulması işlemleri de araştırmacının yapacağı yorumlar arasında yer alabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 224). Bu bağlamda araştırma sonucunda elde edilen veriler sınıflandırılmıştır. Salnameler, istatistik konusu kapsamında yer aldığı tarih dersinin işlendiği okullar ve müfredat programları ile ilgili gerekli olan yerlerde frekanslar verilerek elde edilen bilgilerin daha rahat anlaşılması için tablolar oluşturulmuştur.

### **Bulgular**

Bu bölümde, Maarif Salnamelerinden elde edilen ilgili veriler, tarih dersinin hangi devlet okullarında yer aldığı ve okulların müfredat programlarında belirtilen tarih dersinin içeriği olmak üzere aşağıdan itibaren sunulmuştur.

#### **Mekteb-i Mülkiye-i Şahane**

Dönemin yükseköğretim kurumlarından Mekteb-i Mülkiye-i Şahane’de tarih dersinin programdaki yıllara göre dağılımı Tablo 2’de sunulmuştur (Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye (S.N.M.U.), 1316, 75-76; Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye (S.N.M.U.), 1317, 77-78; Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye (S.N.M.U.), 1318, 75-77; Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye (S.N.M.U.), 1319; 69-70; Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye (S.N.M.U.), 1321, 68-69).

Tablo 2

Mekteb-i Mülkiye-i Şahane’de Tarih Dersinin Programdaki Yıllara Göre Dağılımı

<b>Sene</b>	<b>Dersin Adı</b>	<b>Haftalık Ders Saati</b>
Birinci Sene	Tarih-i Osmani	1
İkinci Sene	Tarih-i Osmani	1
Üçüncü Sene	Tarih-i Osmani	1

Okulun üç yıllık öğrenim süresi boyunca tarih dersinin her üç yıla da yayıldığı ve dersin Osmanlı tarihi ile sınırlı olduğu görülmektedir.

Mekteb-i Mülkiye-i Şahanenin bünyesinde bulunan idadi kısmında da 1318 (1900-1901) tarihli maarif salnamesinde bilgi verilmiştir. Buna göre Mülkiye Mektebinin 4 yıllık idadi kısmında tarih dersinin dağılımı Tablo 3’te sunulmuştur (S.N.M.U., 1318, 78-81).

Tablo 3

Mülkiye Mektebinin 4 Yıllık İdadi Kısımında Tarih Dersinin Dağılımı

Sene	Dersin Adı	Haftalık Ders Saati
Birinci Sene	Tarih	2
İkinci Sene	Tarih	2
Üçüncü Sene	Tarih-i Osmani	1
Dördüncü Sene	Tarih-i Osmani	1

Okulun dört yıllık idadi kısmında tarih dersinin bütün yıllara yayıldığı ve Osmanlı tarihinin yanında ilk iki yılın tarih dersinin genel tarih adı altında işlendiği anlaşılmaktadır.

### Mekteb-i Sultani

Bu dönemde Mekteb-i Sultani'deki eğitim-öğretim faaliyetleri ibtidai (ilk), tâli (orta) ve âli (yüksek) olmak üzere üç derece halinde, Türkçe ve Fransızca olmak üzere iki şekilde gerçekleştirilmiştir (Engin, 2016: 65). Tarih dersi de müfredattaki yerini bu sisteme göre almıştır (S.N.M.U., 1316: 117-126; S.N.M.U., 1317: 119-128; S.N.M.U., 1318:123-132; S.N.M.U., 1319:106-113; S.N.M.U., 1321:110-114).

Tablo 4

Mekteb-i Sultani'de Türkçe Verilen Tarih Dersleri

Âli (Yüksek) Sınıflar	Dersin Adı	İçeriği
Dördüncü Sene	Tarih-i Osmani	Tarih-i enbiya muhtasaran talim edilip bade ibtida zuhurundan bin tarihine kadar Devlet-i Aliyye-i Osmaniye tarihi okutturulur.
Beşinci Sene	Tarih-i Osmani	Bin tarihinden Paris muahedesine kadar okutturulur.
Altıncı Sene	Tarih-i İslam	Düvel-i İslamiye tarihi gösterilir.

20. yüzyılın başlarında Mekteb-i Sultani'de Türkçe eğitimin yapıldığı yüksek kısımda işlendiği görülmektedir. Burada da ağırlıklı olarak Osmanlı tarihi ve İslam tarihi işlenmiştir. Dördüncü senedeki Osmanlı tarihinin içeriğini, peygamberler tarihinin kısaca öğretilmesi ve ardından Osmanlı tarihinin başlangıcından bin tarihine (M. 1591 ya da 1592) kadar Osmanlı tarihi oluşturmuştur. Son sene ise İslam devletleri tarihi işlenmiştir.

Tablo 5

Mekteb-i Sultani'de Fransızca Verilen Tarih Dersleri

Tâli (Orta) Sınıflar	Dersin Adı	İçeriği
İkinci Sene	Tarih	Akvam-ı kadime-i şarkiyenin tarihi
Üçüncü Sene	Tarih	Tarih-i kurun-ı ula'nın itmamı (ilkçağ)
Âli (Yüksek) Sınıflar		
Dördüncü Sene	Tarih	Kurun-ı vusta tarihi
Beşinci Sene	Tarih-i Umumi	Tarih-i kurun-ı ahire
Altıncı Sene	Tarih-i Umumi	Ders-i sabıkanın mabadi

Okulun Fransızca eğitimin yapıldığı orta kısımdaki içerikleri ise, ikinci sene genel tarih dersi adı altında kadim doğu kavimlerinin tarihi, üçüncü sene de yine genel tarih altında ilkçağın tamamı oluşturmuştur. Fransızca eğitimin yapıldığı orta kısımdaki içerikleri de dördüncü sene ortaçağ tarihi, beşinci sene son asırlar yani yakınçağ tarihi konuları, altıncı sene de bir önceki senenin devamı oluşturmuştur.

### Darülmuallimin

İbtidai, rüşdiye ve âliye olmak üzere üç kısımdan oluşan Darülmuallimin müfredatındaki tarih derslerinde, maarif salnamelerinin yayınlandığı yıllara bağlı olarak bazı farklılıklar olduğu görülmüştür (S.N.M.U., 1316: 127-129; S.N.M.U., 1317: 129-131; S.N.M.U., 1318: 133-135; S.N.M.U., 1319: 119-121; S.N.M.U., 1321: 122-124).

Tablo 6

Maarif Salnamelerinin Yayınlandığı Yıllara Göre Tarih Derslerindeki Değişim

Yıl	İbtidai Şubesi	Rüşdiye Şubesi	Aliye Şubesi
1316 (M. 1898-1899)	<b>Tarih-i İslam</b> Birinci sene: haftada 2 İkinci sene haftada: 1	<b>Tarih</b> Birinci sene: haftada 2 İkinci sene: haftada 2	<b>Tarih-i Umumi ve Osmani</b> Birinci sene: haftada 1 İkinci sene: haftada 1 Üçüncü sene: haftada 1
1317 (M. 1899-1900)	<b>Tarih-i İslam</b> Birinci sene: haftada 2 İkinci sene: haftada 1	<b>Tarih</b> Birinci sene: haftada 2 İkinci sene: haftada 1	<b>Tarih-i Umumi ve Osmani</b> Birinci sene: haftada 1 İkinci sene: haftada 1 Üçüncü sene: haftada 1
1318 (M. 1900-1901)	<b>Tarih-i İslam</b> Birinci sene: haftada 2 İkinci sene: haftada 1	<b>Tarih</b> Birinci sene: haftada 2 İkinci sene: haftada 1	<b>Tarih-i Umumi ve Osmani</b> Birinci sene: haftada 1 İkinci sene: haftada 1 Üçüncü sene: haftada 1
1319 (M.1901-1902)	<b>Tarih-i İslam</b> Birinci sene: haftada 2 İkinci sene: haftada 1	<b>Tarih</b> Birinci sene: haftada 2 İkinci sene: haftada 2	<b>Edebiyat Şubesi</b> <b>Tarih-i Umumi ve Osmani</b> Birinci sene: haftada 1 İkinci sene: haftada 2
1321 (M.1903-1904)	<b>Tarih-i İslam</b> Birinci sene: haftada 2 İkinci sene: haftada 1	<b>Tarih</b> Birinci sene: haftada 2 İkinci sene: haftada 2	<b>Edebiyat Şubesi</b> <b>Tarih</b> Birinci sene: haftada 1 İkinci sene: haftada 2

Darülmuallimin ibtidai şubesinde tarih dersinin bütün yıllar aynı kaldığı görülmektedir. Rüşdiye şubesinde de dersin adı aynı kalmakla beraber ders saatlerinin 1317 (M. 1899-1900)-1318 (M. 1900-1901) yıllarında diğer yıllara göre değişiklik gösterdiği anlaşılmaktadır. Âliye şubesinde ise ilk üç yıl dersin adı ve saatleri aynı kalmış, daha sonra şubesinin iki kısma bölünmesi üzerine tarih dersi edebiyat şubesi içinde yer almıştır. 1319 (M. 1901-1902) ders

yılında, edebiyat şubesindeki dersin adı önceki yıllarla aynı olmakla beraber 1321 (M. 1903-1904) ders yılında dersin adı değişmiştir. Bunların yanı sıra Darümualliminde tarih dersinin şubelerdeki müfredatın tüm yıllarında devam ettiği ve bütün tarih derslerinin işlendiği görülmektedir. Darümualliminin kurum olarak özelliği dikkate alındığında, İslam tarihi ve Osmanlı tarihinin yanı sıra genel tarih dersinin bulunması dikkati çekmektedir.

### **Sanayi-i Nefise Mektebi**

Sanayi-i Nefise Mektebinin teorik dersleri içerisindeki tarih dersi, meslek bilgisi bağlamında “Sanayi-i Nefise Tarihi” adıyla müfredatta yer almıştır. Yayınlanan ilk dört maarif salnamesinde bu dersin salı günü 5 ila 7. dersler arasında (S.N.M.U., 1316: 106; S.N.M.U., 1317: 108; S.N.M.U., 1318: 112; S.N.M.U., 1319: 96), son salnamede ise çarşamba günü işlendiği belirtilmiştir. Ayrıca son yayınlanan maarif salnamesinde tarih dersinin okuldaki tüm öğrenciler için zorunlu derslerden biri olduğu vurgulanmıştır (S.N.M.U., 1321: 100,101).

### **Hamidiye Ticaret Mektebi Âlisi**

Dönemin yüksekokullarından olan Ticaret Mektebinin ders programında doğrudan tarih dersi olmayıp, meslek bilgisi bağlamında okulun birinci senesinde “Tarih-i Ticaret” adlı bir ders yer almıştır. Bu dersi, yayınlanan ilk dört maarif salnamesinde görebilmek mümkündür (S.N.M.U., 1316: 135; S.N.M.U., 1317: 137; S.N.M.U., 1318:141; S.N.M.U., 1319: 99).

### **Rüşdiye ve İdadi Mektepleri**

Dönemin ilköğretim kurumlarından olan rüşdiyeler ile ortaöğretim kurumlarından olan idadiler ders programında, tarih dersinin durumu ve yıllara göre dağılımı ile içerikleri hakkında ayrıntılı bilgiler maarif salnamelerinde yer almıştır. Buradaki rüşdiyeler içerisinde kız rüşdiyeleri dahil değildir. Rüşdiye ve idadi programında 2, 3, 4 ve 5. Senelerde haftada 2 saat, 6 ve 7. Senelerde ise haftada 1 saat tarih dersi yer almaktaydı. Bu tarih derslerinin içeriği hakkında 1316 (M. 1898-1899) ve 1317 (M. 1899-1900)’nin tamamı ile 1318 (M. 1900-1901)’in ilk üç senesi hakkında bilgi verilmiş olup 1319 (M. 1901-1902) tarihli maarif salnamesinde ilgili derslerin içeriği hakkında bilgi verilmemiştir. 1321 (M. 1903-1904) ders yılından ise bölümün bitişinde ayrıca bahsedilecektir (S.N.M.U., 1316: 191, 262-276; S.N.M.U., 1317: 230, 294-307; S.N.M.U., 1318: 358, 426-429; S.N.M.U., 1319: 138). Rüşdiye ve idadi programında yer alan tarih derslerinin tekmil yedi senesi vilayetlerdeki yatılı idadilerin tamamını, ilk beş senesi vilayetlerdeki gündüzlü idadileri, dördüncü seneden yedinci seneye kadar dört senesi mekteb-i mülkiye-i şahanedeki idadi sınıfıyla İstanbul ve Üsküdar nehari idadilerini, birinciden üçüncü seneye kadar olan ilk üç senesi de İstanbul ve vilayetlerdeki rüşdiyeleri kapsamaktadır.

### **Rüşdiye ve İdadilerde Okutulan Tarih Derslerinin İçeriği**

#### **İkinci Sene: Haftada 2 Saat**

- Tarih-i İslam - Tarih-i enbiya aleyhisselam, Hazret-i Havva, Hazret-i Âdem ve Havva’nın cennetten hurucu, zürriyet-i beni Âdem. Hazret-i Şit, Hazret-i İdris, Hazret-i Nuh aleyhisselam, Hazret-i Nuh’un oğulları, Ham, Sam, Yafes, Tufan-ı Nuh, Hazret-i İbrahim aleyhisselam, Hazret-i İsmail, Hazret-i İshak aleyhisselam, Hazret-i Eyüp, Hazret-i Yakub aleyhisselam, Hazret-i Yusuf, Hazret-i Musa aleyhisselam,

Hazret-i Harun, Hazret-i Yuşa, Hazret-i İsmail, Hazret-i Davud aleyhimesselem. Hazret-i Zekeriya, Hazret-i Yahya aleyhimesselem, Hazret-i İsa aleyhimesselem.

- Zuhur-ı İslam - İslam'dan evvel düvel-i mevcudenin ahvali, Arabistan'ın coğrafya-yı kadimi. Hatemü'l Enbiya Resul-i Mücteba Muhammed'ül Mustafa aleyhi ekmelü't tehayya Efendimiz Hazretlerinin bi'seti, din-i mübin-i İslamın kibel-i- şâri'den suret-i vaz u tesisi ve intişarı.
- Hulefa-yı Raşidin, Devlet-i Beni Ümeyye, Devlet-i Abbasiye, Harun Reşid asrı, hicretten iki asır sonra memalik-i Arab'ın azameti, Endülüs Devlet-i Emeviyesi, Beni Ağleb Hükümeti, Fatimiyün Devleti, Devlet-i Eyyubiye, Selahaddin Eyyubi, Ehl-i Salib Muharebeleri.
- Al-i Büveyh Devleti, Beni Tahir Devleti, Beni Leys Hükümeti, Al-i Saman, Al-i Sebüktekin, Selçuklar Devleti, Kirman Selçukileri, Rum Selçukileri, Atabeyler, Harezmi Devleti, Tatar İstilası, Cengiz.
- Medeniyet-i İslamiye - ulum ve maarif ve sanayi-i İslamiye.

### **Üçüncü Sene: Haftada 2 Saat**

Muhtasar Tarih-i Osmani - Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin suret-i zuhuru, Devlet-i Aliyye'nin zuhuru sırada mevcut olan devletler, Anadolu kıtasının ahvali, Osman Gazi Devri, Devlet-i Aliyye'nin tesisi, Orhan Gazi Devri, usul-i askeriye tesisi. Osmanlıların Avrupa kıtasına müruru, Hüdevandigar Birinci Sultan Murad Devri, Rumeli fütuhâtı. Kosova Muharebesi ve Yıldırım Bayezid Han Devri, fütuhât, Timurlenk gâilesi ve netayici, Çelebi Sultan Mehmet Han Devri, Sultan Murad-ı Sani Devri, Varna Muharebesi, Fatih İkinci Sultan Mehmet Han Devri, İskender Bey, fütuhât-ı saire, İkinci Sultan Bayezid Han Devri, Yavuz Sultan Selim Devri, Çaldıran Muharebesi, Sultan Selim'in fütuhâtı, hilafet-i mukaddese-i İslamiye'nin padişahan-ı Al-i Osman hazeratına intikali, Kanuni Sultan Süleyman Devri, muharebat, Viyana'nın muhasarası, Barbaros Hayreddin Paşa, Sokullu Mehmet Paşa, İkinci Sultan Selim ve Üçüncü Sultan Murad devirleri, fütuhât, Üçüncü Sultan Mehmet ve Birinci Sultan Ahmet devirleri, Birinci Sultan Mustafa ve İkinci Sultan Osman devirleri, Dördüncü Sultan Murad Han, Bağdat'ın fethi, Sultan İbrahim ve Dördüncü Sultan Mehmet Han devirleri, Köprülü Mehmet ve Ahmet Paşaların hidematı, ikinci Sultan Süleyman ve Sultan Ahmet devirleri, İkinci Sultan Mustafa Han Devri, Karlofça Muahedesi, Üçüncü Sultan Ahmet Han Devri, Baltacı Mehmet Paşa, Büyük Petro, Birinci Sultan Mahmud Han, Üçüncü Sultan Osman Han ve Üçüncü Sultan Mustafa Han ve Birinci Sultan Abdülhamid Han devirleri, Üçüncü Sultan Selim Han Devri, İslahata teşebbüs, Bonapart'ın Mısır ve Suriye seferi, Dördüncü Sultan Mustafa Devri, İkinci Sultan Mahmud Han-ı Adli Hazretleri, İslahat-ı dahiliye, yeniçerilerin ilgası, Nizam-ı Cedid'in tesisi.

### **Dördüncü Sene: Haftada 2 Saat: Kurun-Ülâ ve Vustâ Tarihi**

- Mukaddime, malumat-ı ibtidaiye, hilkat, tufan, insan-ı beşer, kurun-ı kadime, Şarki Asya (Çin, Hint ve Türkistan'ın ahval-i kadimesi hakkında gayet muhtasar malumat).
- Mısır - Nil ile memleket hakkında coğrafya malumatı, ilk hükümdar sülalesi, Hiksoslar, on sekizinci sülale, Habeş istilasası, Mısırda ilk defa olarak Yunanlıların yerleşmesi, Mısırın İranlılar tarafından zabtı, Mısırlıların mezhep ve itikadına, usul ve adatına dair ve asar ve yazıları hakkında malumat-ı muhtasara.

- Keldanistan ve Asurya - Coğrafya malumatı, ahali-i kadime, Ninos ve Ninova, Semiramis ve Babil, Sargon, Senaharib, Asurya Devletinin zevali, Babilin ikbali, baht-ı nasr, Babilin İran idaresine nakli, Asuryaların mezhep ve itikadı, asar, yazı, sanayi.
- Beni İsrail - Enbiya-yı Beni İsrail hakkında malumat-ı muhtasara, Beni İsrail'in Mısırdan hurucu, berr-i mevuda duhül, Hazret-i Davud, Hazret-i Süleyman aleyhimesselem, Yahudiyye ve İsrailiyye hükümetleri, Beni İsrail'in Roma'ya mağlubiyeti ve zevali, İsraililerin ahval ve adatı.
- Fenike ve Fenikeliler- Fenikelilerin ticareti, Fenikelilerin cemiyet-i beşere hizmeti.
- Medya ve Lidya- Müluk-ı Pişdadiyan ve Kiyanyan (Fars müverrihlerinin naklince) Aliyat, Keyhüsrev, Krezus, Keyhüsrev'in fütuhâtı (mücmelen) Keykavus ve Mısır Seferi, Dara ve Seferleri, memalik-i İraniyenin İskender tarafından zabtı, İran medeniyeti hakkında malumat-ı muhtasara.
- Yunanistan- Coğrafya malumatı. Ahval-i kadime. Kahramanlar devri. Isparta. Likorg ve kavanini. Mesina Muharebeleri, Atina, Solon ve kavanini. Medya Muharebeleri. Pelopones Muharebeleri. Ahval-i ahire. Medeniyet-i Yunaniye'ye dair malumat.
- Makedonya - Filib ve Yunan umurine müdahalesi. İskender ve fütuhâtı. Tebdil-i ahlak ve vefatı. İskender memalikinin zabtı ve bunların Roma idaresine nakli (mücmelen).
- Roma- İtalya'nın coğrafyası. İlk sekenesi. Krallar Devri. Eski Romalıların ahval ve ahlakı ve usul ve adatı (mücmelen) konsolosluk idaresinin tesisi. Ahalinin sunufa taksimi ile ihtilaflar, Decemvir İdaresi. 12 levha kanunları. Kamil. İtalya fethi muharebatının hülasası. Kartaca hakkında malumat. Pön muharebeleri. Regolos. İkinci muharebe. Anibal. (Zama). Kartaca'nın akıbeti. İmparatorluk devrine kadar olan vekayinin muhtasaran hülasası. İmparatorluğun tesisi ve Ogüstüs ve hanedanı. Büyük Konstantin. Roma devletinin ikiye taksimi. Muhaceret-i umumiye devri. Garbi Roma İmparatorluğunun zevali. Konsolosluk ve imparatorluk zamanlarında Romanın usul-i idaresi. Fesad-ı ahlakın esbabı (mücmelen). Roma medeniyeti hakkında malumat-ı muhtasara.
- Kurun-ı Vustâ- Arabistan - Coğrafya malumatı. Zaman-ı cahiliyede Arablar, din-i İslam'ın zuhuru ve tesisi ve takriri. Hulefa-yı Raşidin, Emeviler, Abbasiler, Endülüs Emevileri, Memalik-i Abbasiyenin inkısamı, medeniyet-i İslamiye.
- Franklar ve Ostrogotlar, Merove Hanedanı, Karloving Sülalesi ve Şarlman, Norman Muhaceratı, Fransa, İngiltere, Almanya, İtalya, feodalite, Anustitor Münazaatı.
- Ehl-i Salib - Şark ve Garb ehl-i salibi ve netayici, 13. asr-ı miladiye kadar medeniyet, Fransa ve İngiltere beyninde rekabet, rekabetin ilk devri, İngiltere müessesat-ı siyasiyesinin terakkisi.
- Yüz sene muharebesi, 15. asr-ı miladi evasıtına kadar Avrupa devletlerinin başlıca vekayi ve Avrupa medeniyeti.
- Fatimiyye, Eyyübiye ve Selçukiye Devletleri, Tevaif-i Mülük, Cengiz, Tatar istilaları, Devlet-i Osmaniyenin ibtida-yı zuhuru, Osmanlıların Rumeli'ye müruru ve Rumeli'de tevsi fütuhât, İstanbul'un fethi ve Şark İmparatorluğunun zevali.

#### **Beşinci Sene: Haftada 1 Saat: Kurun-I Ahire Tarihi**

- Kurun-ı selaseyi yekdiğerinden tefrik eden ahval, kurun-ı ûlâ ve vustâ'da medeniyetin suret-i intişarı ile hükümetlerin teşkilat-ı esasıyesi, ihtiraat ve keşfiyat, kurun-ı cedide

ibtidasında Avrupa'nın ahval-i esasiyesi, muharebat-ı düveliye'nin netayici. İtalya Muharebeleri, Habsburg Hanedanının ikbali, İngiltere'de İki Gül Muharebesinin netayici, İmparator Maksimilyan Devri. Fatih Sultan Mehmet, Bayezid-i Sani, Sultan Selim-i Evvel devirleri, ahval-i maliye ve ticariye, (keşfiyat-ı bahriye) terakkiyat-ı ilmiye ve edebiye, sanat-ı tab'ın icadı, intibah-ı ulum ve maarif, ahval-i diniyye, Protestanlığın zuhur ve intişarı.

- İtalya muharebatının bakiyesi - Fransa'da XII. Lui ve I. Fransuva devirleri, Fransuva ve Şarlken - Sultan Süleyman-ı Kanuni ahdi.
- Katolik kilisesinin iade-i kudreti için teşebbüsâtı - (Engizisyon ve Jezvitler) Trent İçtimalı, muharebat-ı mezhebiye - İspanya ve Felemenk - İngiltere'de Elizabet ve Mary Estuart devirleri, - İspanyada İkinci Filib - büyük armada, mezhep münazaatının Fransa'ya sirayeti, İspanya'nın zaafı, İngiltere ile Felemenkin ikbali - Fransa'da IV. Henry - Sultan Selim-i Sani, Sultan Murad-ı Salis, Mehmet-i Salis ve Sultan Ahmet-i Evvel zamanları.
- Fransa'nın ikbali - XIV. Lui ve Mary, Otuz Sene Muharebesi, (Vestfelya Muahedesi) Sultan Mustafa-yı Evvel, Osman-ı Sani, Murad-ı Rabi ve Sultan İbrahim devirleri. İngiltere'de Estuartlar idaresi, I. Jak ve I. Şarl.
- Fransa'da XIV. Lui'nin sabaveti ve saltanatının ilk hengamı, Kardinal mazaren, XIV. Lui Devri, Nant fermanının nakzi - Sultan Mehmet Han-ı Rabi ahdi, Köprülüler idaresi, Macaristan, Lehistan ve Girid seferleri.
- İngiltere ahvali, II. Şarl ve II. Jak, İspanya ve Rajni Muharebeleri ve Utreht Muahedesi, 17. asr-ı miladiye kadar medeniyet.
- İngiltere, Prusya ve Rusya'nın ikbali - Sultan Süleyman Han-ı Sani, Sultan Ahmed-i Sani, Sultan Mustafa Han-ı Sani ahidleri, Karlofça Muahedesi.
- 17. asr-ı miladi evahirinde Rusya'nın mevki, İsveç Devleti, Büyük Petro ve Rusya'nın terakkiyatı ve XII. Şarl, Poltava Muharebesi ve Prut Muahedesi - Fransa'da XV. Lui Devri - Dük Filib zaman-ı niyabeti - Prusya devletinin suret-i zuhuru.
- İran'da Devlet-i Safeviyye'nin inkırazı - Avusturya'da VI. Şarl Devri - Sultan Ahmed-i Salis ahdi, Pasarofça Muahedesi, Avusturya ve Rajni muharebeleri ve Yedi Sene Muharebesi, İngiltere'nin kuvve-i bahriyesi, Hindistan kumpanyası - Amerika hükümet-ı müctemiasının teşkili - Sultan Abdülhamid Han-ı Evvel ahdi - Küçük Kaynarca Muahedesi.
- Lehistan'ın Rusya, Avusturya, Prusya tarafından zabtı - Sultan Selim Han-ı Salis Devri, Yaş Muahedesi, 18 asr-ı miladi medeniyeti - Fransa'da XVI. Lui, Napolyon Bonapart - Devlet-i aliyye'de ıslahat, nizam-ı cedid tertibi, Sultan Mustafa Han-ı Rabi ahdi, Sultan Mahmud Han-ı Adli, Alemdar Mustafa Paşa, (1204) sene-i hicriyesi seferi ve Bükreş Muahedesi - Napolyon'un Moskova Seferi, Fonteneblu, Elba Adası, Vaterlo Muharebesi, Viyana Kongresi, Fransa'da XVIII. Lui ve X. Şarl zamanları - Tepedelenli Ali Paşa ve Mora ahvali, Vaka-yı Hayriye, (1244) sene-i hicriyesi seferi, Edirne Muahedesi, Mısır'da Mehmet Ali Paşa - Fransa'da Lui Filib idaresi - (1848) tarih-i miladisine kadar Avrupa devletlerinin ahval-i umumiyesi - Kırım Muharebesi, Paris Muahedesi, 19. asrın nisf-i evveli nihayetine kadar Avrupa medeniyeti.

**Altıncı Sene: Haftada 1 Saat**

- Mufassal Tarih-i Osmani - Tesis-i saltanat-ı Osman Han Gazi, saltanat-ı Orhan Han Gazi, cülus-ı Orhan Gazi, Anadolu'nun ahvali, fütuh ve gazavat, kavanin ve nizam, Osmanlıların Rumeli'ye müruru, mukaddeme-i fütuh, irtihal-i Süleyman ve Sultan Orhan Gazi.
- Saltanat-ı Hüdavendigâr Gazi - feth-i Ankara, Rumeli fütuhat-ı Kütahya mülhakatıyla Hamid ilinin nısfının Osmanlılar eline geçmesi, Konya Muharebesi, Bulgaristan'ın fethi, Kosova Vakası, Hüdavendigâr gazinin şehadeti, tesisat ve nizam.
- Yıldırım Bayezid Han - Bayezid Han'ın cülusu, Alaşehir'in fethi, tevaif-i müluk ilgalarının istilası, Rumlarla muharebe ve İstanbul'un ikinci fethi, Yıldırım Bayezid Han'ın fütuhat-ı ahiresi.
- Timurlengin zuhuru ve esbab-ı muharebe, Ankara muharebe-i meşhuresi. Ankara muharebesinin netayici.
- İntibah ve Teyit - Çelebi Sultan Mehmet Han-ı Evvel, Karamanoğullarının harekâtı, Eflak ve Macar Seferi, Tosya ve Kangırı'nın fethi, Samsun ve Canik'in fethi. Şeyh Bedreddin Simavi, irtihal-i Mehmet Han-ı Evvel.
- Sultan Murad Han-ı Sani - Düzme Mustafa, İstanbul'un dördüncü muhasarası, Anadolu fütuhatı ve islahat, Selanik'in fethi ve istirdadı, Rumeli serhadlarıyla Karaman havalisi vukuatı, Sırbistan ve Macaristan Seferi, Jan Honyadın Rumeli seferi, Varna Muharebesi, Mora'nın taht-ı tabiiyete idhali, İskender Bey, İkinci Kosova Muharebesi, irtihal-i Murad Han-ı Sani.
- Sultan Fatih Mehmet Han-ı Sani - Karamanoğlunun ifsadatı. İstanbul'un fethi, fütuh, Fatih hazretlerinin irtihali, tesisat ve nizam.
- Sultan Bayezid Han-ı Sani - Şah İsmail Safevi, Şah İsmail'in Dulkadriye Seferi ve devlet-i aliyye ile münasebatı.
- Şükûh ve İkbâl Devri - Ahd-ı Yavuz Sultan Selim Han-ı Evvel, İran sefer-i kebirî.
- Çaldıran Muharebesi - İslahat-ı askeriye, Mısır Seferi, hilafet-i mukaddese-i İslamiye'nin padişahan-ı al-i Osman hazeratına intikali.
- Sultan Süleyman Kanuni - Belgrad ve Rodos'un fethi, Mısır vukuatı Mohaç Muharebesi, Anadolu'da Celaliler, Viyana'nın ilk muhasarası, Nemçe musalahası, İrakeyn Seferi ve Tebriz ile Bağdad'ın fethi, Korfu muhasarası, Hayreddin Paşa'nın Akdeniz seferi, Preveze Muharebesi, Hadim Süleyman Paşa'nın Hind Seferi, Venedik musalahası, Macaristan vukuatı, Macaristan'ın teshiri, Barbaros Hayreddin Paşa'nın gazavat-ı ahiresi ve irtihali.
- Şarlken ve Ferdinand ile musalaha, İran Seferi, Macaristan vukuatı, Malta'nın muhasarası.
- Sokullu Mehmet Paşanın sadareti, Sigetvar Seferi.
- Sultan Selim Han-ı Sani – Sakız'ın fethi ve Nemçe ile musalaha, Yemen'in fethi, Venediklilerle ilan harb, Kıbrıs'ın fethi, İnebahtı Muharebesi, Tunus'un fethi.
- Sultan Murad-ı Salis - Vadiüssebil Vakası, İran Seferi, Avusturya Seferi.
- Teşkilat ve nizam-ı kadime, derece-i maarif ve sanayi, 11. asr-ı hicriye kadar medeniyet-i Osmaniye.



### **Yedinci Sene: Haftada 1 Saat**

- Sultan Mehmet Han-ı Salis - Nemçe, Eğri ve Kanije vakayı, Anadolu'da Celaliler, İran ile muharebe.
- Sultan Ahmet Han-ı Evvel - Nemçe vakayinin bakiyesi, Zitvetoruk musalahası, İran Seferi, Anadolu'da Celaliler, Şah Abbas ile musalaha, İkinci İran muharebesi.
- Sultan Mustafa Han-ı Evvel – Bağdad'ın Şah Abbas tarafından istilası.
- Sultan Murad Han-ı Rabi - İran gavaili, padişah hazretlerinin icraatı, Revan ve Bağdat sefer-i hümayunları.
- Sultan İbrahim Han - Girid cenginin bidayeti.
- Sultan Mehmet Han-ı Rabi - ocaklılar, boğazın seddi.
- Köprülülerin devr-i vezareti - Köprülü Mehmet Paşa'nın sadareti, icraat ve muvaffakiyatı, Erdel seferi, Abaza Hasan Paşa vakası, şimal hududunda vakayı, Köprülü Mehmet Paşanın mesleği ve hidematı, Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa'nın sadareti, Avusturya Seferi, Girid'in itmam teshiri, Lehistan Seferi, Bucaş Muahedesi, Cehrin Seferi - Avusturya Seferi, Viyana'nın ikinci muhasarası, düşmanın ittifakı.
- Sultan Süleyman Han-ı Sani - Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa'nın sadareti.
- Sultan Ahmet Han-ı Sani - Salankamen muharebesi.
- Sultan Mustafa Han-ı Sani - Logos muharebesi, Zanta muharebesi, Karlofça Muahedesi, ıslahat-ı dahiliye.
- Sultan Ahmet Han-ı Salis - Koca Petro, XII. Şarl, Baltacı Mehmet Paşa, Prut muzafferiyeti, XII. Şarl'ın avdeti ve Rusya ile tayin-i hudut, Vidin ve Mora vukuatı, Nemçe Seferi, Pasarofça Muahedesi. İran vakayı.
- Sultan Mahmut Han-ı Evvel - İran vakayı, Rusya ile 1148 sene-i hicriyesi seferi, Avusturya'nın tavassutu ve harbe müşareketi, muzafferiyat, Belgrad Muahedesi. İran ahvali.
- Sultan Osman Han-ı Salis.
- Sultan Mustafa Han-ı Salis - Koca Ragıp Paşa'nın sadareti, Rusya Seferi.
- Sultan Abdülhamid Han-ı Evvel - muharebenin devamı ve Küçük Kaynarca Muahedesi, tanzim-i umur-ı dahiliye, İran muharebesi, Rusya ve Avusturya seferi, muzafferiyat.
- Sultan Selim Han-ı Salis - Zıştovi ve Yaş Muahedeleri. 13. asr-ı hicri ibtidasına kadar idare-i devlet ve medeniyet-i Osmaniye.
- Islahat ve tanzimat - nizam-ı cedit teşkili, Mısır vakayı, Rusya ile muharebe, Mehmet Ali Paşa'nın Mısır valiliği.
- Sultan Mustafa Han-ı Rabi.
- Sultan Mahmud Han-ı Sani - Rusya (1224) Seferi ve Bükreş Muahedesi, Vahhabi vukuatı, Tepedelenli Ali Paşa, Mora vakası, vaka-yı hayriye, Akkerman mukavalesi, Yunan vakayı, Navarin muharebesi, Rusya (1244) Seferi ve Edirne Muahedesi, Irak hittası ahvali, Garb Ocaklarının ahvali, Mısır vakayı.
- Sultan Abdülmecid Han - Tanzimat-ı Hayriye ve Gülhane Hattı Hümayunu, Devlet-i Aliyye'nin terakkiyat-ı maddiye ve maneviyesi, Rusya'ya ilan-ı harp, Avrupa'ca tesirat-ı siyasiye, Fransa ve İngiltere'nin Devlet-i Aliyye ile ittifakı, Paris Muahedesi.
- Teşkilat ve tensikat-ı ahire.

1318 (M. 1900-1901) tarihli maarif salnamesinde dördüncü seneden başlayarak son dört senedeki tarih dersini mufassal tarih-i Osmani dersi oluşturmuş ancak içeriklerinden bahsedilmemiştir (S.N.M.U., 1318: 429). Bundan başka, incelenen maarif salnameleri içerisinde idadilerde okutulan tarih ders kitapları hakkında da bilgi verilmiştir (S.N.M.U., 1318: 496-201).

Tablo 7

## İdadilerde Okutulan Tarih Ders Kitapları

Kitabın Okutulduğu Sene	Kitabın Adı	Yazarı
İkinci Sene	Tarih-i İslam	Mahmud Esad Efendi
Üçüncü Sene	Fezleke-i Tarih-i Devlet-i Osmani	Abdurrahman Efendi
Dördüncü Sene	Tarih-i İslam	Mahmud Esad Efendi
Beşinci Sene	Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye	Abdurrahman Efendi
Altıncı Sene	Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye (birinci cild)	Abdurrahman Efendi
Yedinci Sene	Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye (ikinci cild)	Abdurrahman Efendi

1321 (M. 1903-1904) ders yılına ait maarif salnamesinde ise önceki yıllara nazaran farklılık görülmektedir. En başta, idadilerin öğrenim süresi sekiz seneye çıkmış, dördüncü seneye haftalık iki ders tarih eklenmiş, altıncı senenin tarih dersi de bir saat artırılmıştır (S.N.M.U., 1321: 141). 1321 Maarif salnamesi ile Rüşdiye ve İdadilerin 2, 3, 5 ve 6. Senelerinde haftada 2 saat, 7 ve 8. Sene ise haftada 1 saat tarih dersi yer almaktaydı. Bu dersler; tek mil sekiz senesi vilayetlerdeki yatılı idadilerin tamamını, ilk altı senesi vilayetler ve sancaklardaki gündüzlü idadileri, dördüncü seneden sekizinci seneye kadar beş senesi İstanbul'daki idadilerle Numune-i Terakki Mektebinin idadi kısmına, birinciden üçüncü seneye kadar olan üç senesi Dersaadet ve vilayetlerdeki rüşdiyelere mahsustur. Programda yer alan tarih dersinin içeriği hakkında ise herhangi bir bilgi verilmemiştir.

**Darülmuallimat**

Tarih dersinin kız mektepleri için öğretmen yetiştiren Darülmuallimat'ta her yıl okutulduğu görülmektedir. Buna göre tarih dersi birinci, ikinci ve üçüncü senelerde haftada bir ders saati olarak okulun ders programında yerini almıştır (S.N.M.U., 1316: 453; S.N.M.U., 1317: 488; S.N.M.U., 1318: 311; S.N.M.U., 1319: 129; S.N.M.U., 1321: 131). Ayrıca ilk üç maarif salnamesinde okulun programında bulunan tarih dersinin öğretim yönteminden bahsedilmiştir: “İnas rüşdiyelerinde okutturulan tarih dersleri darülmuallimatda daha ziyade tafsil ve izah ile tedris olunacak ve bilhassa bu ilmin suret-i talimi irae edilecektir” (S.N.M.U., 1316:478; S.N.M.U., 1317: 511; S.N.M.U., 1318: 355). Bu ifade, Darülmuallimat'taki ders içeriğinin, kız rüşdiyelerindeki tarih dersinin içeriğiyle aynı olduğunu gösterdiği gibi, tarih dersinin özel öğretim yöntemi bakımından değerlendirildiğinde oldukça önemlidir.

**Vilayetlerdeki Öğretmen Okulları**

Bu dönemde kasaba ve köylerdeki sıbyan mekteplerine muallim yetiştirmek için bazı vilayetlerde, öğrenim süresi iki yıl olan Darülmuallimin-i Sıbyan adlı öğretmen okulları açılmıştır. Tarih dersinin bu okullar programında da bulunduğu görülmektedir. Buna göre birinci yıl haftada iki saatlik tarih dersinde “seyr-i enbiya-yı azam ve tarih-i hulefa-yı islam” gösterilecektir. İkinci yılın programındaki iki saatlik tarih dersinde de “tarih-i Osmani” özet

halinde öğretilcektir (S.N.M.U., 1316: 353-354; S.N.M.U., 1317: 398-399; S.N.M.U., 1318: 252-253).

### Aşiret Mektebi

Dönemin politikaları doğrultusunda açılan Aşiret Mektebi ders programında tarih dersi de bulunmaktadır. 5 yıllık bir öğrenim süresi olan okul müfredatının ilk iki yılında tarih dersi yer almamıştır. Aşiret Mektebindeki tarih dersinin üçüncü yıl “kısas-ı enbiya” ile başladığı görülmektedir. Son yayınlanan maarif salnamesine kadar (1321) okulun ders programında üçüncü yıl kısas-ı enbiya, dördüncü yıl tarih-i İslam, beşinci yıl tarih-i Osmani dersi bulunmaktadır. 1321 (M. 1903-1904) ders yılında ise üçüncü yılın programında bulunan kısas-ı enbiya dersi tarih-i İslam olarak değişmiş, dördüncü senedeki tarih-i İslam dersinin yerini de tarih-i Osmani dersi almış, son yılki tarih-i Osmani dersi ise yine devam etmiştir (S.N.M.U., 1316: 296; S.N.M.U., 1317: 346; S.N.M.U., 1318: 194-195; S.N.M.U., 1319: 148; S.N.M.U., 1321: 152). Böylece Aşiret Mektebi programında genel tarih dersinin bulunmayıp, İslam ve ağırlıklı olarak Osmanlı tarihinin öğretildiği anlaşılmaktadır.

### Kız Rüşdiyeleri

Tarih dersi, kızların eğitimi için açılan ve ibtidai kısmını da içinde barındıran kız rüşdiyeleri müfredatında da yer almıştır. 6 yıllık bir öğrenim süresine sahip olan kız rüşdiyelerinde tarih dersi, dördüncü sene haftada 2 saat, beşinci sene haftada 2 saat ve altıncı sene haftada 1 saat olmak üzere son üç yıl işlendiği görülmektedir. Bu okulların programındaki tarih dersinin içeriği hakkında da maarif salnamelerinde bilgi verilmiştir (S.N.M.U., 1316: 393, 430-433; S.N.M.U., 1317: 433-467-470; S.N.M.U., 1318: 290-293; S.N.M.U., 1319: 160; S.N.M.U., 1321:164). Derslerin konu başlıkları numara halinde sunulurken konunun sonunda tarih dersinin öğretim yöntemiyle ilgili de ihtarda bulunulmuştur.

### Tablo 8

#### Kız Rüşdiyelerinde Okutulan Tarih Derslerinin İçerikleri

<b>Dördüncü sene: haftada 2 ders: Tarih-i Enbiya</b> 1-Hazret-i Âdem aleyhisselam 2-Tufan-ı Hazret-i Nuh aleyhisselam 3- Hazret-i İbrahim aleyhisselam ve emcadı 4-Hazret-i Musa aleyhisselam ve enbiya-ı beni İsrail 5-Hazret-i İsa aleyhisselam 6-Peygamberimiz fahr-i âlem Hazret-i Muhammed sallallahü aleyhi ve sellem	<b>Altıncı sene: haftada 1 ders: Tarih-i Devlet-i Osmaniye</b> 20-Tesis-i Devlet-i Osmaniye 21-Sultan Osman Gazi'den Sultan Hüdavendigar Gazi'nin cüluslarına kadar olan vaka-yı meşhure. Murad Hüdavendigar ve Yıldırım Bayezid devirleri. 22-Çelebi Sultan Mehmet devrinde iade-i satvet ve şevket 23-Sultan Murad-ı Sani ve Fatih Sultan Mehmet devirleri. İstanbul'un fethi. Sultan Bayezid-i Sani devri. 24-Mısır ve Şam'ın fethi. 25-Avrupa ve hita-i İraniye'de muharebat ve galebat-ı meşhure 26-Tebriz ve Bağdat muzafferiyatı 27-Sultan Bayezid Sani'den Sultan Mustafa Han-ı Evvel devrine kadar vukuatın icmalî. 28-Sultan Mustafa Han'dan Sultan Mehmed-i Rabi zamanına kadar vukuatın icmalî. Sultan Mehmed-i Rabi'den İkinci Sultan Mustafa devrine kadar vukuatın
<b>Beşinci Sene: haftada 2 ders: Tarih-i Düvel-i İslamiye</b> 7-Hulefa-yı Raşidin (rıdvanallühü teala aleyhim) 8-Devlet-i Emeviyye 9-Devlet-i Abbasiye 10-Beni Ağleb	

11-Al-i Saman 12-Fatimiyye 13-Al-i Büveyh 14-Eyyubiye 15-Al-i Sebüktekin 16-Al-i Selçuk 17-Havarzimler 18-Al-i Cengiz 19-Al-i Timur	icmalı. Sultan Ahmed-i Salis ve Mahmud Han-ı Evvel asırlarındaki islahat ve muahedat. 29-Kırım muahede-i meşhuresi. 30- Avusturya ve Rusya muharebeleri 31-Mısırın istirdadı. 32-Yeniçeri vaka-ı meşhuresi 33-Sivastopol muzafferiyeti. 34-Padişahan al-i Osman hazeratının ulum ve maarif ve sanayie olan hidemat-ı mebrureleri.
---	---

### İhtar

Tarih dersi hiçbir vakit ezber usulüyle talim ve taallüm olunamayacağına binaen muallime talebatın anlayacağı surette takrir ve tefhim ve talebata tekrar ettirecek ve onlardan dahi o suretle cevap alarak mebahisi talebatın zihinlerinde yerleştirmeye itina edecektir.

### Kız Sanayi Mektepleri

İbtidai ve rüşdiye sınıflarından oluşan ve 7 yıllık bir öğrenim süresi olan kız sanayi mekteplerinin programında ilk dört yılında tarih dersi yer almamış, beşinci senede haftada 2, altıncı sene haftada 2, yedinci sene ise haftada 1 ders olarak belirtilmiştir. Sunulan tarih derslerinin içeriğini ise kız rüşdiyelerinin dördüncü, beşinci ve altıncı yıllarında gösterilen konuların oluşturduğu ifade edilmiştir (S.N.M.U., 1316 : 435, 445; S.N.M.U., 1317: 472, 480; S.N.M.U., 1318: 295, 303; S.N.M.U., 1319 : 161; S.N.M.U., 1321: 165).

### İstanbul ve Kasabalardaki İbtidai Mektepler

Dönemin ilkokulları olan ve 3 yıllık bir öğrenim süresi bulunan ibtidai mektepler müfredatında tarih dersi sadece son sınıfta yer almıştır. İbtidai mekteplerdeki tarih dersiyle ilgili son üç maarif salnamesinde (S.N.M.U., 1318: 220, 230-231; S.N.M.U., 1319: 170; S.N.M.U., 1321: 172). İbtidailer müfredatında tarih dersi olarak belirtilen “Mülahas Tarih-i Osmani” haftada 2 ders işlenmiş olup, içeriği aşağıda sunulmuştur:

Mülahas Tarih-i Osmani nam kitaptan: Ecdad-ı izamımızın mensup oldukları kabile, evelden ikamet eyledikleri mahal. Ertuğrul Bey ve mahal-i hicretleri. Gazi Sultan Osman Han Hazretleri, Gazi Orhan Hazretleri. Sultan Murad Hüdavendigâr Hazretleri. Sultan Yıldırım Bayezid Han Hazretleri. Çelebi Sultan Mehmet Han Hazretleri. Sultan Murad Han-ı Sani Hazretleri. Fatih Sultan Mehmet Han Hazretleri. Sultan Bayezid Han-ı Sani Hazretleri. Yavuz Sultan Selim Han Hazretleri. Kanuni Sultan Süleyman Han Hazretleri. Sultan Selim Han-ı Sani Hazretleri. Sultan Murad Han-ı Salis Hazretleri. Sultan Mehmet Han-ı Salis Hazretleri. Sultan Ahmet Han-ı Evvel Hazretleri. Sultan Mustafa Han-ı Evvel Hazretleri. Sultan Murad Han-ı Rabi Hazretleri. Sultan İbrahim Han Hazretleri. Avcı Sultan Mehmet Han Hazretleri. Sultan Süleyman Han-ı Sani Hazretleri. Sultan Ahmet Han-ı Sani Hazretleri. Sultan Mustafa Han-ı Sani Hazretleri. Sultan Ahmet Han-ı Salis Hazretleri. Sultan Mahmud Han-ı Evvel Hazretleri. Sultan Abdülhamid Han-ı Evvel Hazretleri. Sultan Selim Han-ı Salis Hazretleri. Sultan Mustafa Han-ı Rabi Hazretleri. Gazi Sultan Mahmud Han-ı Sani Hazretleri. Sultan Abdülmecid Han Hazretleri. Sultan Abdülaziz Han Hazretleri.

## Köy İbtidai Mektepleri

Köylerdeki ibtidai mektepler müfredatında tarih dersi müstakil olarak programda bulunmamakta, kıraat dersi kapsamında son sınıfta (dördüncü sene) bulunan 5 dersten biri olarak işlenmektedir (S.N.M.U, 1318: 245-246). Buradan tarih dersinin kıraat kapsamında haftada 1 ders okutulduğu anlaşılmaktadır. Yayınlanan son iki maarif salnamesinde köy mekteplerinde kıraat dersi bulunmakla birlikte derslerin içeriği hakkında bilgi verilmemiştir.

Tarih-i Osmani: Ecdad-ı izamımızın mensup oldukları kabile, evvelden ikamet eyledikleri mahal. Ertuğrul Bey ve mahal-i hicretleri. Gazi Sultan Osman Han Hazretleri, Gazi Orhan Hazretleri. Sultan Murad Hüdavendigâr Hazretleri. Sultan Yıldırım Bayezid Han Hazretleri. Çelebi Sultan Mehmet Han Hazretleri. Sultan Murad Han-ı Sani Hazretleri. Fatih Sultan Mehmet Han Hazretleri. Sultan Bayezid Han-ı Sani Hazretleri. Yavuz Sultan Selim Han Hazretleri. Kanuni Sultan Süleyman Han Hazretleri. Sultan Selim Han-ı Sani Hazretleri. Sultan Murad Han-ı Salis Hazretleri. Sultan Mehmet Han-ı Salis Hazretleri. Sultan Ahmet Han-ı Evvel Hazretleri. Sultan Mustafa Han-ı Evvel Hazretleri. Sultan Murad Han-ı Rabi Hazretleri. Sultan İbrahim Han Hazretleri. Avcı Sultan Mehmet Han Hazretleri. Sultan Süleyman Han-ı Sani Hazretleri. Sultan Ahmet Han-ı Sani Hazretleri. Sultan Mustafa Han-ı Sani Hazretleri. Sultan Ahmet Han-ı Salis Hazretleri. Sultan Mahmud Han-ı Evvel Hazretleri. Sultan Abdülhamid Han-ı Evvel Hazretleri. Sultan Selim Han-ı Salis Hazretleri. Sultan Mustafa Han-ı Rabi Hazretleri. Gazi Sultan Mahmud Han-ı Sani Hazretleri. Sultan Abdülmecid Han Hazretleri. Sultan Abdülaziz Han Hazretleri.

Köylerdeki tarih dersinin içeriği İstanbul ve kasabalardakilerle aynı olup, ders içeriğinde farklı olarak şu bilgilerin verildiği görülmektedir: “Padişahımız velinimetimiz binimetimiz şevketlü Gazi Sultan Abdülhamid Han-ı Sani Efendimiz Hazretlerinin taht-ı alibaht-ı Osmaniye tarih-i cülusları. Mektepler, şimendiferler, şose yollar, ziraat bankaları ve diğer müessir-i celile-i hazret-i hilafetpenahi. Vezaif-i ubudiyet” (S.N.M.U., 1318: 246).

## Darüşşafaka

Öksüz ve yetim Müslüman çocukların eğitim görmesi için 1873'te İstanbul'da açılan Darüşşafaka, ibtidai, rüşdi ve idadi programlarını içine alan 8 yıllık bir programa sahip olmuştur (Ayhan ve Maviş, 1994: 7-8). Maarif salnamelerinde Darüşşafaka, padişahın himayesindeki bir okul olarak nitelendirilmiştir.

Tablo 9

Darüşşafaka Müfredatında Tarih Dersinin Yeri (S.N.M.U., 1319: 133-134; S.N.M.U., 1321: 137)

Tarih	Dördüncü Sene	Beşinci Sene	Altıncı Sene	Yedinci Sene	Sekizinci Sene
1319 (M. 1901- 1902)	Muhtasar Tarih-i İslam	Tarih-i İslam, Tarih-i tabii	Tarih-i İslam	Tarih-i Osmani	Mufassal Tarih-i Osmani
1321 (M. 1903- 1904)	Muhtasar Tarih-i İslam	Tarih-i İslam	Tarih-i İslam	Mufassal Tarih-i Osmani	Mufassal Tarih-i Osmani

## Darülfünun-ı Şahane

20. yüzyılın başında açılan en üst düzeydeki yükseköğretim kurumu olan Darülfünun-ı Şahane'ye bağlı şubelerdeki müfredatta tarih dersi de yer almıştır. Tablo 10'da Darülfünun-ı Şahane bünyesindeki ulum-ı diniye ve edebiyat şubelerinde bulunan tarih dersi ve yıllara göre haftalık ders saati sunulmuştur (S.N.M.U., 1319: 65, 66; S.N.M.U., 1321: 66-67).

Tablo 10

Darülfünun-ı Şahane'de Şubelere Göre Tarih Dersi

Şube	Dersin Adı	Birinci sene	İkinci Sene	Üçüncü Sene	Dördüncü Sene
Ulum-i Diniye	Tarih-i Din-i İslam	2	1	1	1
Edebiyat	Tarih-i Osmani ve Tarih-i Düvel	2	2		

## Sonuç

Türkiye'de tarih eğitiminin temelleri 19. yüzyılın ikinci yarısında atılmış, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile ilköğretimden itibaren tüm derecedeki okulların ders programlarına girmiştir. İçinde bulunulan dönemin siyasi, sosyal ve kültürel, ideolojik vb etmenleri, hayatın her alanına olduğu gibi doğal olarak eğitim sistemi ve tarih eğitimine de yansımıştır. Bu bağlamda tarih eğitimi, döneminin hakim anlayışından etkilenmiş, programlar, içerikler ve ders kitapları bu anlayış doğrultusunda hazırlanmıştır. Bu durum, eğitimin ülke sathında yaygınlaşarak kitlesel hale geldiği ve modernleşmenin hız kazandığı II. Abdülhamid döneminde net olarak görülebilir. Bunun için de dönemin ana kaynaklarını incelemek ve tekrar gözden geçirmek gerekir. İşte bu çalışmada, Türkiye'de tarih eğitiminin tarihinden bir kesit olarak, tarih dersinin 20. yüzyılın başlarında devlet okullarındaki yeri incelenmiştir.

Dönemin eğitim araştırmaları için temel kaynaklardan başlıcasını oluşturan Maarif Salnamelerinde (1316-1321/M.1898-1904) tarih eğitiminin tarihi bağlamında tarih dersinin okul programlarındaki yerini tespit edebilmek mümkündür. Bulgular kısmında belirtildiği gibi ilköğretimden yükseköğretime değin bütün okul düzeylerinde tarih dersinin programlarda yer aldığı görülmüştür. Programdaki tarih dersini ise büyük oranda Osmanlı ve İslam Tarihi oluşturmuş, genel tarih ise az sayıdaki okul programında yer almıştır. Osmanlı Tarihi, Mekteb-i Mülkiye-i Şahane, Mekteb-i Sultani, Rüşdiyeler, İdadiler, Darülmuallimin'in Âliye şubesi, Vilayet Öğretmen Okulları, Aşiret Mektebi, Darülmuallimat, Kız Rüşdiyeleri, Kız Sanayi Mektepleri, İbtidailer, Darüşşafaka ve Darülfünun-ı Şahane'nin ders programında bulunmaktadır. İslam Tarihi de, ibtidailer ve Mekteb-i Mülkiye-i Şahane dışında tüm okulların programı arasında yer almıştır. Genel tarih dersinin de "umumi tarih" olarak Darülmuallimin'in Âliye şubesinde ve Mekteb-i Sultani'nin Fransızca derslerinin yapıldığı kısmında bulunduğu, diğer okullarda ise örneğin Darülfünun-ı Şahane'de "tarih-i düvel", İdadiler'de "kurun-ı ulâ, vustâ ve ahire" başlığı altında, Darülmuallimin'in Rüşdiye şubesinde de "tarih" başlığı altında gösterildiği anlaşılmaktadır. Tarih dersinin bazı okullarda da okulun niteliğine göre işlendiği görülmüştür. Örneğin Sanayi-i Nefise Mektebinde "Sanayi-i Nefise Tarihi" ve Ticaret

Mektebinde de “Tarih-i Ticaret” olarak programlarda belirtilmiştir. Yine bazı okullarda tarih dersinin nasıl işleneceğinden bahsedilmesi, özel öğretim yöntemi açısından oldukça anlamlıdır.

Bu çalışmada, sadece okullarda bulunan tarih dersinin niceliği bakımından değil, aynı zamanda bazı okullar için verilen ders içerikleri göz önüne alındığında, dönemin ders kitaplarının hangi içerik ve ayrıntıları barındırdığı net olarak görülmektedir. Ayrıca ilk ve ortaöğretim dışında mesleki eğitim ve yükseköğretim kurumlarındaki tarih dersinin durumu hakkında bilgi edinilebilmektedir. Bundan başka, eğitim-tarih ilişkisinden hareketle bir kuşağı etkileyen tarih eğitiminin durumuna içerden bakılabilmesine kapı aralanmıştır. Belki de en önemlisi, çokça tartışılan, II. Abdülhamid dönemindeki tarih anlayışı ve eğitiminin yeniden değerlendirilmesi gerektiği ortaya çıkmıştır.

### **Kaynakça**

- Ahmet Rasim. (1306). *Küçük tarih-i Osmani*. İstanbul.
- Alaca, E. (2017). *Tarih eğitime giriş*. Ankara: Pegem.
- Alkan, M. Ö. (2008). Osmanlı imparatorluğunda modernleşme ve eğitim. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 6, s. 9-84.
- Ata, B. (2009). Selim Sabit Efendi'nin okul tarihi inşası. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, C. 7, s. 377-392.
- Ata, B. (2012). Öğrenci anılarında tarih öğretmenleri ve uygulamaları (1882-1957). *TUHED*, 1 (1), s. 73-98.
- Ata, B. (2017). Tarih öğretiminin tarihi (1869-1922 dönemi). İ. H. Demircioğlu ve E. Demircioğlu (Edt.), *Türkiye'de Tarih Eğitimi Araştırmaları El Kitabı* (s.1-28). Ankara: Pegem.
- Aydın, B. (2009). Salname, Türkiye *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 36, s. 51-54.
- Ayhan H. ve Maviş H. (1994). Darüşşafaka. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 9, s. 51-53.
- BOA., Y. EE., 112/6, 24 C 1286/1 Ekim 1869.
- Baymur, F. (1941). *Tarih öğretimi*. Ankara: Recep Ulusoglu.
- Birbudak, T. S. (2007). Salnamelere göre sivas vilayetinde eğitim-öğretim (1898-1903), *Kastamonu Eğitim Dergisi*, S. 15/1, s. 303-316.
- Demircioğlu, İ. H. (2012). Osmanlı devletinde tarih yazımının tarih öğretimi üzerine etkileri. *Milli Eğitim*, Sayı 193, s. 115-125.
- Demiryürek, M. (2017). Son vakanüvis abdurrahman şeref. A. Şimşek (Edt.), *Türkiye'de Tarih Eğitimi* (s. 29-36). Ankara: Pegem.

- Engin, V. ve Vurgun, A. (2014). 19. yüzyıldan 20. yüzyıla Osmanlılık-Türkçülük algısı ve 19. yüzyılın başlarında modernleşme çabası. *TÜRKLER Uzun Bir Serüvenden Kısa Notlar* (s. 178-215). İstanbul: Arvana.
- Engin, V. (2016). *Mekteb-i sultani*. İstanbul: Yeditepe.
- Ersanlı, B. (2003). *İktidar ve tarih*. İstanbul: İletişim.
- Fraenkel, J., Wallen N.ve Hyun, H. (2011). *How to design and evaluate research in education*, New York: Connect Learn Succeed.
- Merriam, S. B. (2013). *Qualitative research: a guide to design and implementation* (Selahattin Turan Çev. Edt.), Ankara: Nobel.
- Nurdoğan, A. (2011). II. Abdülhamit döneminde devletin kosova'da açtığı okullar. *Türk Kültürü İncelemeleri*, S. 25, s. 35-76.
- Nurdoğan, A. (2014). II. Abdülhamid döneminde ilköğretim okullarındaki ders kitapları ve tarih öğretimi. *TUHED*, 3 (2), s. 82-111.
- Öztürk, C. (2009). Selim sâbit efendi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 36, s. 429-430.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*, C.3. İstanbul: MEB.
- Safran, M. (2006). *Tarih Eğitimi, Makale ve Bildiriler*. Ankara: Gazi.
- Safran, M. (2009). Türkiye'de tarih öğretimi ve meseleleri. M. Demirel ve İ. Turan (Edt.), *Tarih Öğretim Yöntemleri* (s. 7-25). Ankara: Nobel.
- Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1316, İstanbul.
- Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1317, İstanbul.
- Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1318, İstanbul.
- Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1319, İstanbul.
- Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1321, İstanbul.
- Somel, S. A. (2010). *Osmanlı'da eğitimin modernleşmesi (1839-1908)*. İstanbul: İletişim.
- Şimşek, A. (2013). Geçen yüzyılda türkiye'de tarih dersleri. C. Bayram, K. Özçetin ve A. Vurgun (Edt.), *Avrasya'da Türk Dili ve Tarihi Eğitimi Sempozyum Bildiriler* (s. 224-234). İstanbul: Türk Ocakları İstanbul Şubesi.
- Türk, İ. C. (2013). *Osmanlı devletinde tarih eğitimi*. İstanbul: Arı Sanat.
- Vurgun, A. (2016). *Milli tarih nedir?* İstanbul: Yeni İnsan.
- Vurgun, A. (2018). *II. Abdülhamid döneminde Bursa'da eğitim-öğretim faaliyetleri*, (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.